

Милан В. Ољача¹

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Илија З. Миловановић

Филозофски Факултет, Универзитет у Новом Саду

Селка С. Садиковић²

UDK-37.06:364.636(497.113)

159.923.3.072-057.874(497.113)

DOI:10.5937/nasvas17023210

Оригинални научни рад

НВ год. LXVI 2/2017

НАСИЛНО ПОНАШАЊЕ НА ВИШЕМ ОСНОВНОШКОЛСКОМ УЗРАСТУ: УЛОГА ПОЛА И ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ

Апстракт У фокусу овог рада је испитивање улоге особина личности и пола у насилној интеракцији на вишем основношколском узрасту. Циљ истраживања био је утврђивање доприноса особина личности и пола различитим аспектима насилне интеракције: склоности и изложености вршњачком насиљу. Узорак су чинила 344 ученика V-VIII разреда, при чему је већи број девојчица (60,8%). Инструменти који су коришћени у истраживању су упитник намењен процени насилног понашања деце основношколског узраста (ПРОНА) и инвентар Великих пет плус два (ВП+2 – верзија за децу) намењен процени седам базичних димензија личности код деце основношколског узраста. Резултати мултиваријатне анализе коваријансе упућују на то да су дечаки склонији и изложенији насилном понашању од девојчица, као и на то да поједине особине личности доприносе манифестацији ових конструкција. Изложеност насиљу детерминисана је ниском Екстраверзијом, као и повишеним Неуроцицизмом и Неативном валенцом. Склоности насилном понашању највише доприносе повишена Агресивност и Неативна валенца, као и снижена Позитивна валенца. Најфикаснији начин превенције насилништва на вишем основношколском узрасту јесте формирање превентивних програма са дељењем специфичних вулнерабилних група ученика, и усклађивање тих програма са персоналним карактеристикама ученика.

Кључне речи: склоности насиљу, изложености насиљу, особине личности, пол, основна школа

Увод

Досадашња истраживања насилног понашања у школском окружењу стављају нагласак како на персоналне, тако и на срединске факторе који утичу на развој насилне интеракције између ученика. С обзиром на то да се програми превенције насилног понашања у школи делом темеље на усклађености личних карактеристика

1 E-mail: milanolja@ff.uns.ac.rs

2 Селка Садиковић је докторанд на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.

ученика са карактеристикама превентивних метода које се примењују (Olweus, 2005), чини се да су личне карактеристике ученика од велике важности за исходе тих програма. На пример, уколико ученик има развијене факторе вулнерабилности за изложеност вршњачком насиљу, програм превенције треба да развије капацитете код ученика који ће му омогућити да се не нађе у наведеној ситуацији или да је превазиђе на адаптиван начин (Watson et al., 2015). Уколико се на диспозиционе карактеристике ученика придодују нека њихова социодемографска обележја, попут пола, може се закључити да је за успешност превенције школског насиља потребно свеобухватно сагледати различите индивидуалне карактеристике учесника насилне интеракције која се дешава у школи. Стога изучавање особина личности ученика и њихових социодемографских карактеристика у великој мери може да помогне у разумевању различитих улога које могу да узму учесници насилне интеракције у школи. С обзиром на то да се током виших разреда основне школе учесталост насиља одржава или повећава (Nansel et al., 2001; Salmivalli et al., 1998; Smith et al., 1999), чини се да је изучавање персоналних фактора на овом узрасту посебно важно за превенцију и интервенцију у вези с насилним понашањем ученика.

Теоријска полазишта истраживања

Школско насилништво и викијимизација: дефинисање концепција и улога

Дефинисање насилног понашања у школи проблематично је из најмање два разлога. Први од њих је посматрање насилне интеракције као групног процеса у ком постоји више од два актера (Olweus, 2005). Према неким схватањима, насиље је охарактерисано као групна интеракција између ученика (нпр. Lagerspetz et al., 1982, према: Dinić i sar., 2014), али, у начелу, насилна интеракција је обично изазвана нападом појединца или, евентуално, мање групе појединаца (Popadić, 2009). Стога насиље има одлике групног карактера, али притом сваки члан групе узима одређену улогу у насилној интеракцији у складу са својим персоналним карактеристикама (Salmivalli et al., 1999). Друга потешкоћа при дефинисању школског насиља је концептуалне природе и односи се на разграничавање појма насиља од појма агресије (Popadić, 2009). Према Попадићу (2009), главна разлика између агресије и насилништва јесте то што су незаслуженост, прекомерност и неоправданост наношења штете карактеристике склоности насилништву, док агресија подразумева само намеру да се нанесе штета другоме, при чему не постоје индиције тога да ли постоји сразмера моћи и оправданост насилне интеракције између актера. Највећи допринос истраживању насиља дао је Олвеус (Olweus, 1999), који насилништво дефинише као агресивно понашање у којем актер или насилник користи своје тело или неки предмет да би нанео повреду или непријатност другој особи.

Иако постоји неусаглашеност између дефиниција насилног понашања, најчешћи синоним за школско насилништво је вршњачко насиље или силецијство (eng. *bullying*) које подразумева изложеност ученика негативним и намерним поступцима

другог ученика или групе ученика (Olweus, 1993). Према истом аутору, силецијство додатно подразумева и несразмеру моћи и доминације учесника насилне интеракције, а нужно и репетитивност. Тако се насилником/силецијом може назвати онај ученик који је склон насиљу, те намерно и континуирано врши насиље у вршњачкој групи над ученицима који су слабији од њега. Ученик који је изложен насиљу бива изложен једном болном физичком и/или емоционалном искуству и социјалном искључивању од вршњака, у зависности од врсте насилног поступка који трпи (Hawker & Boulton, 2000). За изложеност насиљу се у литератури понекад користи и реч виктимизација (Popadić, 2009).

Као што је споменуто, у насилној интеракцији ученици могу да имају различите улоге. Ученик који врши насиље назива се насилником, а ученик који трпи насиље назива се жртвом. Притом, није реткост да исти ученик врши насиље над ученицима које перципира као слабије од себе, али да трпи насиље од других насилника у школи. Учесници у таквој насилној интеракцији називају се „провокативне“ или „активне“ жртве (Salmivalli & Nieminen, 2002; Solberg & Olweus, 2003). Као посебна категорија могу се издвојити „посматрачи“, односно ученици који не узимају учешће у насилној интеракцији, али присуствују самом насилном чину, при чему не подржавају ни насилника ни жртву насиља (Rigby & Johnson, 2006; Salmivalli, 2010). Разлози за овакво понашање објашњени су дифузијом одговорности или специфичностима процене насилног понашања од стране посматрача (Salmivalli, 2010), а резултати истраживања медијског дискурса показују да је чак и у медијима највише деце представљено кроз улогу посматрача (Torlak, 2016), упркос последицама које вршњачко понашање може да има и по насилника и по жртву у даљој временској перспективи (нпр. Arseneault et al., 2010; Busch et al., 2015; Kim et al., 2011). Ипак, у највећем броју истраживања више пажње се посвећује насилницима и жртвама управо због њихове „активне“ улоге у насилној интеракцији и последица насиља по њихову социјалну адаптацију у каснијем развоју. Овако дефинисане улоге у насилној интеракцији одржавају се током основне школе, с нагласком на то да се сама учесталост насиља повећава током виших разреда (Nansel et al., 2001; Salmivalli et al., 1998; Smith et al., 1999).

Особине личности ученика и насилна интеракција у основној школи

Фактори личности могу остварити утицај на понашање на најмање два начина: повећавањем шансе да ће појединац манифестовати одређену врсту понашања или да ће је избегавати (Obradović i Dinić, 2010). Стога постаје јасније зашто појединци узимају различите улоге у насилној интеракцији: важне детерминанте насилног понашања су управо особине личности, на шта упућују и закључци психолошких истраживања (нпр. Barlett & Anderson, 2012; Čolović i sar., 2015; Gleason et al., 2004; Kodžopeljić et al., 2014).

Досадашњи резултати истраживања повезаности особина личности и насилног понашања једнозначно упућују на закључак да агресивност остварује позитивне релације с испољавањем насиља на старијем основношколском узрасту (Solberg & Olweus, 2003; Sharpe & Desai, 2001; Tremblay & Ewart, 2005), што је потврђено и у

истраживањима која су спроведена у Србији (Čolović i sar., 2014; Čolović et al., 2015; Kodžopeljić et al., 2014). Веза између агресивности и вршења насиља најчешће се објашњава биолошким основама агресивности (нпр. Zuckerman, 1991), а у новије време и резултатима бихевиорално-генетичких студија (Ball et al., 2008; Moffitt, 2005; Rhee & Waldman, 2002), с обзиром на то да је испољавање агресивности биолошки и генетски детерминисано. С друге стране, пријатност, као супротан пол агресивности, негативно је повезана са вршењем насиља на овом узрасту (Barlett & Anderson, 2012; Book et al., 2012; Gleason et al., 2004). Поред тога што су агресивни, ученици који се описују као насилни показују висок ниво друштвености и отворености ка другим људима (Tani et al., 2003), као и манипулативност у понашању, ниску савесност (Bollmer et al., 2006; Book et al., 2012) и ниско (Cook et al., 2010) и/или високо (Baumeister et al., 1996; Salmivalli, 1998) вредновање сопствених квалитета. Стога се чини да је комбинација високе екстровеертности, агресивности, позитивне и негативне евалуације сопствених вредности карактеристична за ученика који узима улогу насилника у вршњачкој интеракцији. Салмивалијева (Salmivalli, 1998) тврди да код насилника неретко постоји и позитивна и негативна евалуација сопствених вредности, у зависности од домена у ком се насилник самовреднује током периода адолесценције. Притом, насилник има тенденцију истицања у друштву насилним актима, те висока екстровеертност насилника има за циљ добијање поткрепљења из социјалне стимулације. Ипак, улога самоевалуативних димензија личности, које су упитнички операционализоване, била је испитивана само у неколико истраживања, те се њиховим укључивањем обухвата шири дијапазон персоналних карактеристика које потенцијално могу да утичу на склоност или изложеност насиљу.

Када се говори о ученицима виших разреда основне школе који узимају улогу жртве у насилној интеракцији, показало се да су нека од њихових главних обележја ниска екстраверзија (нпр. Kodžopeljić et al., 2014; Čolović et al., 2015), изолованост, повученост и окренутост ка себи (Graham & Juvonen, 1998; Juvonen & Graham, 2014). Такође, ниско изражена пријатност (Jensen Campbell et al., 2002; Tani et al., 2003) и негативна слика о себи (Kodžopeljić et al., 2014; Popadić, 2009;) чини ове ученике погодном метом вршњака насилника. Савесност и отвореност, као особине личности, имају нешто слабију улогу у детерминисању улога у насилној интеракцији. У домаћим истраживањима показано је да висока отвореност и савесност чине ученика подложнијим улози жртве на вишем основношколском узрасту (Čolović et al., 2015), али резултати истраживања у вези с овим два димензијама личности су прилично оскудни. За насилнике, као и за жртве, карактеристичан је висок ниво неуротицизма (Andreou, 2001; Čolović et al., 2015; Kodžopeljić et al., 2014; Mynard & Joseph, 1997), а чини се да су ученици одређеног профила личности склонији томе да буду вулнерабилни за нападе агресивних вршњака (нпр. Egan & Perry, 1998; Watson et al., 2015).

Досадашња испитивања диспозиционих карактеристика ученика у испољавању или трпљењу насилног понашања указују на велики значај појединих особина личности. Међутим, улога савесности, отворености и евалуативних димензија у насилној интеракцији је поприлично нејасна како за улогу насилника тако и за улогу жртве насиља на вишем основношколском узрасту.

Пол као чинилац насилништва и виктимизације у основној школи

Полне разлике у испољавању насиља и виктимизацији већ су подробно истражена тема у психологији насиља. Резултати великог броја истраживања упућују на закључак да је мушки пол више насилан, али и да више трпи насиље од женског пола (нпр. Salmivalli et al., 1996; Wang et al., 2009). Налази истраживања који упућују на постојање полних разлика потврђују се и на испитаницима виших разреда основне школе, како у иностранним (нпр. Book et al., 2012; de Bruyn et al., 2010) тако и у истраживањима која су спроведена у Србији (нпр. Čolović et al., 2015; Popadić, 2009). Међутим, поједини истраживачи тврде да су девојчице изложеније виктимизацији од дечака (Veenstra et al., 2005; Sentse et al., 2015), а да су дечаки чешће насилни од девојчица на узрасту основне школе, како у традиционалним формама насиља тако и у савременијим формама, попут насиља које се спроводи путем интернета и социјалних мрежа (Solberg & Olweus, 2003; Menesini et al., 2013). Када је реч о релационом насиљу, девојчице у основној школи показују већу тенденцију од дечака да оговарају и шире гласине, те да на тај начин нападају своју жртву (Hinduja & Patchin, 2008; Van der Wal et al., 2003), док истраживања на средњошколцима ове налазе демантују позивајући се на то да узраст може да игра важну улогу у манифестацији насилног понашања и виктимизације када је у интеракцији с полом (Dinić i sar., 2014).

Иако постоји консензус између истраживача да су дечаки на вишем основношколском узрасту склонији и изложенији физичком насиљу, а девојчице нефизичким формама насиља (нпр. Björkqvist et al., 1992; Österman et al., 1998), резултати претходно наведених истраживања полних разлика могу се описати као контрадикторни. С обзиром на то да је у педагошком раду с ученицима различитог пола понекад потребно применити посебне и различите приступе, веома је важно утврдити да ли је одређени пол склонији и изложенији насиљу, као и то да ли постоји посебна вулнерабилна група којој је потребно посветити додатну пажњу у раду школског психолога.

Методологија истраживања

Проблем истраживања

Екстензивним прегледом литературе која се односи на насиље и виктимизацију на вишем основношколском узрасту, може се закључити да је током тог периода стопа насиља у порасту (нпр. Ferguson et al., 2007; Nansel et al., 2001; Popadić, 2009), као и број ученика који извештава о томе да су више од једног пута били жртве неке врсте насиља (Jones et al., 2012; Popadić, 2009). Такође, интеракција насилних ученика с осталим ученицима у одељењу утиче на стварање хостилне и непријатељске атмосфере на часу, што последично утиче на пад школског постигнућа и залагања ученика на часу (Guetzloe, 1999; Olweus, 1993; Schellenberg, 2000). Стога се чини да је изучавање диспозиционих карактеристика ученика, попут особина личности, као и социодемографских обележја, попут пола, од велике важности за утврђивање доприноса ових варијабли манифестацији насиља и виктимизације, а последично и за креирање

превентивних програма који би за циљ имали редукацију стопе насиља код ученика вишег основношколског узраста.

Узорак и процедура

Узорком су обухваћена 344 ученика V-VIII разреда, узраста 11-14 година, из 26 основних школа са територије Војводине, при чему је већи број девојчица (60,8%). Повезаност између пола и разреда није значајна ($\chi^2=4.08$, $df=4$, $p=0.39$). Највећи број ученика има одличан успех (56,4%), затим врло добар успех (31,7%), док мали број ученика има добар (8,1%), довољан (2,3%) или недовољан успех (1,5%). Истраживање је спроведено у другој половини 2016. године. Податке су прикупили студенти основних академских студија психологије. Истраживање је спроведено анонимно, при чему су родитељи испитаника потписали информисану сагласност о учешћу њихове деце у истраживању. Тестови су дистрибуирани у папир-оловка формату. Време потребно за попуњавање батерије тестова кретало се у опсегу од 30 до 45 минута. Испитаници нису добијали надокнаду за учешће у истраживању.

Инструменти

Упитник ПРОНА (Čolović i sar., 2014) намењен процени насилног понашања деце основношколског и средњошколског узраста састоји се од 20 питања са тростепеним форматом одговора Ликертовог типа (0 – никад; 1 – понекад и 2 – често). Упитник обухвата две скале: *Изложеност вршњачком насиљу*, која се састоји од осам ставки (нпр.: „Добио сам батине од друге деце у школи.“) и *Склоност ка насилном понашању*, која се састоји од 12 ставки (нпр.: „Умем да закувам тучу.“). Поузданости скала, редом, износе $\alpha = .68$ и $\alpha = .75$.

Инвентар Великих ђеј џлус два – скраћена верзија, ВП+2 (Smederevac i sar., 2010) намењен је процени базичних димензија личности код деце основношколског и средњошколског узраста. Упитник садржи 70 питања са тростепеним форматом одговора Ликертовог типа (1 – не; 2 – нисам сигуран/на и 3 – да). Намењен је процени седам базичних димензија личности: *Агресивност* (нпр.: „Често вичем на друге када ме изнервирају.“), *Екстраверзија* (нпр.: „Имам много пријатеља.“), *Нејативна валенца* (нпр.: „Често се подсмевам другој деци.“), *Неуроцицизам* (нпр.: „Уплашим се у непознатим ситуацијама.“), *Ошвореност* (нпр.: „Волим да се нађем у новим ситуацијама.“), *Позитивна валенца* (нпр.: „Ја сам веома забавно дете.“) и *Савесност* (нпр.: „Увек испуњавам све своје обавезе.“). Свака димензија је операционализована са по десет ставки. Поузданост димензија (α) креће се у распону од .55 до .74 а приказане су у табели 1.

Резултати истраживања

Пре спровођења статистичких анализа, на добијеним подацима извршено је чишћење података (data cleaning), провера мултиколинеарности и замена недостајућих података. Статистичка анализа је обављена у пакету SPSS.

Дескриптивни показатељи варијабли

Дескриптивни статистички параметри за димензије упитника ПРОНА и ВП+2 приказани су у табели 1. Како вредности закошености и спљоштености не излазе из опсега од ± 1.5 (Tabachnick & Fidell, 2013), дистрибуције скорова не одступају од нормалне расподеле. Коефицијенти поузданости по типу интерне конзистенције за димензије упитника ПРОНА и ВП+2 крећу се у опсегу прихватљивих вредности, $\alpha > .60$ (Loewenthal, 2004). Изузетак представља димензија Отвореност упитника ВП+2 ($\alpha = .55$). Иако скала Отворености има нижи Кронбахов алфа коефицијент, у истраживањима са децом основношколског узраста није неуобичајено да су поједине скале на граници задовољавајућих параметара поузданости (Erdley et al., 1997).

Табела 1. Дескриптивни статистички параметри коришћених варијабли

		Min	Maks	AS	SD	Sk	Ku	α
ПРОНА	Изложеност вршњачком насиљу	8.00	18.00	10.24	2.17	1.03	0.71	.68
	Склоност ка насилном понашању	12.00	25.00	15.22	3.20	1.19	0.78	.75
	Агресивност	10.00	30.00	17.25	4.73	0.42	-0.65	.79
	Екстраверзија	16.00	30.00	26.08	2.96	-0.97	0.77	.65
	Негативна валенца	10.00	24.00	14.05	3.03	0.87	0.53	.67
ВП+2	Неуротицизам	10.00	28.00	15.90	4.00	0.61	-0.17	.74
	Отвореност	20.00	30.00	26.96	2.45	-0.96	0.32	.55
	Позитивна валенца	11.00	30.00	21.31	3.38	0.09	-0.15	.73
	Савесност	11.00	30.00	23.68	4.03	-0.50	-0.18	.74

Лејенга: Min – минимална вредност, Maks – максимална вредност, AS – аритметичка средина, SD – стандардна девијација, SK – закошеност, Ku – спљоштеност, α – pouzdanost po tipu interne konzistencije.

Корелације између испитиваних варијабли

Релације димензија упитника ПРОНА и ВП+2 приказане су у табели 2. Изложеност вршњачком насиљу и Склоност ка насилном понашању остварују умерену и позитивну повезаност. Повезаност димензија ВП+2 креће се у распону од .12 (Позитивна валенца и Неуротицизам) до .60 (Агресивност и Екстраверзија). Изложеност вршњачком насиљу (ПРОНА) остварује умерену, позитивну корелацију са Неуротицизмом (ВП+2) и умерену негативну корелацију са Екстраверзијом (ВП+2). Склоност ка насилном понашању (ПРОНА) остварује умерене и позитивне корелације са димензијама Агресивност и Негативна валенца упитника ВП+2.

Табела 2. Релације упитника ПРОНА и ВП+2.

	1	2	3	4	5	6	7	8
(1) ИВН								
(2) СНП	.39**							
(3) Агресивност	.10	.44**						
(4) Екстраверзија	-.29**	-.06	-.18**					
(5) Негативна валенца	.23**	.55**	.60**	-.21**				
(6) Неуротицизам	.35**	.13*	.26**	-.37**	.28**			
(7) Отвореност	-.06	-.12*	-.17**	.26**	-.18**	-.17**		
(8) Позитивна валенца	-.16**	.19**	.15**	.47**	.12*	-.20**	.16**	
(9) Савесност	-.13*	-.34**	-.43**	.26**	-.58**	-.27**	.34**	.13*

Лејенга: ИВН – изложеност вршњачком насиљу; СНП – склоност ка насилном понашању; ** $p < .01$;

* $p < .05$.

Дојринос њола и особина личносѝи насилном њонашању

Мултиваријатни ефекти, добијени применом мултиваријатне анализе коваријансе, приказани су у табели 3. Значајне мултиваријатне ефекте на Склоност ка насилном понашању и Изложеност вршњачком насиљу остварују пол, успех, Агресивност, Екстраверзија, Негативна валенца, Неуротицизам и Позитивна валенца.

Табела 3. Мултиваријатни ефекти предиктора на зависне варијабле

	F test	df	p nivo
Пол	20.81	2/332	.00
Агресивност	10.69	2/332	.00
Екстраверзија	4.17	2/332	.02
Негативна валенца	21.41	2/332	.00
Неуротицизам	14.06	2/332	.00
Отвореност	.56	2/332	.57
Позитивна валенца	5.12	2/332	.01
Савесност	1.42	2/332	.24

Лејенга: df – број степени слободе; F – вредност F-теста

На основу сета предиктора могуће је објаснити 21,1% варирања Изложености вршњачком насиљу. Као значајни предиктори издвајају се мушки пол, Негативна валенца и Неуротицизам, сви у позитивном смеру, као и Екстраверзија у негативном смеру. Када је реч о Склоности ка насилном понашању, скуп предикторских варијабли објашњава 41,2% варијансе критеријумске варијабле. Као значајни предиктори издвајају се: мушки пол, слабији успех у односу на одличан, Агресивност, Негативна валенца и Позитивна валенца, сви у позитивном смеру.

Табела 4. Парцијални доприноси предикцији изложености вршњачком насиљу и склоности ка насилном понашању

		Изложеност насиљу		Склоност ка насиљу	
		β	p	β	p
Пол	Дечаци/Девојчице	.32	.00	.56	.00
	Агресивност	-.06	.33	.21	.00
	Екстраверзија	-.13	.02	.03	.53
	Негативна валенца	.21	.00	.38	.00
ВП+2	Неуротицизам	.26	.00	.04	.41
	Отвореност	.04	.39	-.01	.79
	Позитивна валенца	-.06	.28	.12	.02
	Савесност	.10	.09	.03	.64

Дискусија

Чињеница да насиље представља групни процес сачињен од најмање два актера (Olweus, 2005) оставља отворено питање о карактеристикама сваког од учесника, али и одговорност истраживача да се баве темом. Још један од важних разлога да тема насиља, посебно на основношколском узрасту, буде у фокусу истраживача, јесу подаци који указују на све већу стопу насиља међу вршњацима у школама у последњој деценији, како у иностранству (нпр. Ferguson et al., 2007) тако и у Србији (нпр. Popadić, 2009). Овакав тренд има бројне последице по децу – поред персоналних, које се огледају у ниском самопоуздању, негативној слици о себи и високом дистресу, и бројне социолошке – попут смањеног залагања на часу, пада школског постигнућа и негативних ставова према образовању (Schellenberg, 2000). Сви ови проблеми су истовремено и изазови за рад наставника, педагога и психолога са децом у основној школи. Зато и јесте важно утврдити карактеристике насилника у разреду, као и детектовати оне појединце који су посебно вулнерабилни да буду жртве.

Резултати овог истраживања сугеришу да на вишем основношколском узрасту дечаци који су повучени, са мање социјалних контаката, склонији доживљају дистреса и негативних емоција, и са лошом сликом о себи, уједно су и чешће изложени насиљу. Овакве карактеристике, попут високог Неуротицизма, интровертне адаптације у социјалним контактима и Негативне валенце, чине ове дечаке подложне да у насилној интеракцији узму улогу жртве. Таква деца су вероватно и у разреду повученија, са слабо развијеном социјалном мрежом подршке од стране вршњака, несигурнија у своје способности и мање вешта у комуникацији. Овакви налази су делимично добијени и у претходним студијама на домаћем узорку (Kodžopeljić et al., 2014; Čolović et al., 2015). Иако поједини претходни налази (нпр. Book et al., 2012) упућују на закључак да су девојчице изложеније насиљу, у овом истраживању је показано да су дечаци изложенији насиљу, што је у складу са резултатима већег броја истраживања на вишем основношколском узрасту (нпр. Salmivalli et al., 1996; Wang et al., 2009). Разлоге

вероватно треба тражити и у стандардним родним и полним улогама, али и у различитим доминантним стратегијама насилног понашања којима прибегавају деца различитог пола (Veenstra et al., 2005).

С друге стране, резултати који говоре о склоности насиљу много су јаснији и конгруентнији са резултатима претходних студија (Barlett et al., 2012; Moffitt, 2005, Tani et al., 2003). Дечаци који су агресивнији, али са позитивном сликом о себи, у коју су инкорпориране и негативне карактеристике попут високе манипулативности која се испољава у релацијама са другима, склонији су насиљу над вршњацима. Прихватање друштвено негативних атрибута као сопствених, уз високо мишљење о себи, примећено је и претходним студијама које су истраживале ову тему (Salmivalli, 1998). Констелација високе Агресивности, Негативне и Позитивне валенце кластер су антисоцијалних индикатора код деце на узрасту виших разреда основне школе (npr. Ball et al., 2008; Moffitt, 2005; Baumeister et al., 1996; Salmivalli, 1998). Интересантна је и разлика у резултатима на евалуативним димензијама код деце која су изложенија насиљу од оне која су склонија насилним облицима понашања. Оно што им је заједничко у евалуацији себе јесте слика да поседују негативне особине, да нису довољно добри, да их други не воле, да их се плаше итд. Разлика се јавља у идеји деце која су склона насиљу да су добра, можда и боља од других, у погледу сопствених вредности које сматрају значајним у самоевалуацији, чему они највероватније приписују позитивно значење. Та синтеза високог вредновања својих позитивних и негативних вредности и карактеристика чини их подложнијим да буду насилници, док „жртве“ о себи одржавају негативну селф-шему.

Девојчице у овом истраживању нису биле дискриминативне у односу на изложеност и склоност насиљу. Истраживања показују да су девојчице генерално мање агресивне од дечака и подложније виктимизацији (Book et al., 2012), као и да се служе другим облицима насиља (сплеткарење, оговарање, ширење гласина итд.), што би могао бити предмет неке наредне студије. Тада би се потенцијално могло очекивати нешто другачији ефекти пола од добијених у овом истраживању.

Практичне импликације

Изазов рада наставног особља са децом која или врше или су изложена насиљу веома је велики. Литература из области психологије насиља и школске психологије предлаже бројне превентивне програме за рад или са појединцима или целим групама, који се показују као више или мање успешни (Ferguson et al., 2007), али постоји потреба за формирањем свеобухватног програма превенције. Метаанализе ефикасности програма превенције указују на то да је најефикаснији начин превенције насилништва на вишем основношколском узрасту детектовање специфичних вулнерабилних група, и потенцијалних насилника и жртава, и рад са њима у складу са персоналним карактеристикама (Olweus, 2005; Ferguson et al., 2007) на спречавању одређених образаца понашања.

Резултати овог истраживања могу омогућити да се одреди циљна група деце која су склона да врше насиље над вршњацима, и да се за њих осмисли превентивни или интервентни програм који би морао, на основу резултата, да укључује учење

адекватних начина интеракције и комуницирања потреба са својом вршњачком групом, а да не подразумева агресивне бихевиоралне обрасце или темељење односа са вршњацима на основу истицања сопствених вредности, већ истицање просоцијалних понашања као пожељних и поткрепљиваних. Врло важна карика оваквих програма морала би бити учење деце неагресивним начинима решавања конфликта. Када је реч о деци која имају развијене факторе вулнерабилности за изложеност насилном понашању, претходни програми превенције сугеришу да би с њима требало радити на развоју капацитета за адаптивно (ненасилно) суочавање с оваквим ситуацијама, или на препознавању и избегавању ситуација које их чине подложним да постану жртве (Watson et al., 2015). На основу резултата овог истраживања, за потенцијалне жртве требало би развити посебан превентивни програм који би на првом месту имао фокус на вештине асертивне комуникације и доживљај контроле над конфликтном ситуацијом, који су се показали проблематичним у претходним програмима превенције насиља (Hunter & Boyle, 2002), као и на грађење позитивне слике о себи и сопственим вредностима.

Закључак

Анализа резултата овог истраживања упућује на закључак да су пол и особине личности значајни чиниоци који утичу на узимање улоге у насилној интеракцији на вишим нивоима основног образовања. Чини се да је највећи допринос овог истраживања указивање на важност самоевалуативних димензија личности које доприносе успостављању насилне интеракције између различитих улога. Наведене констатације имплицирају примену функционалних интервенција наставника пре испољавања насилног понашања, које би требало да буду усмерене на подизање свести ученика о могућности унапређивања способности асертивне комуникације, као и на подстицање ученика за рад на вредновању сопствених квалитета у смеру каснијег адаптивног понашања у интеракцији са вршњацима. Ученицима који су подложни томе да узму улогу насилника веома би користили подстицајни програми, јер би ангажовање у активностима које утичу на развој асертивних комуникационих вештина утицало на повећање мотивације за успостављање функционалних односа са вршњацима. Резултати овог истраживања указују на смер у ком би требало да се врше будућа истраживања у циљу проширења сазнања о значају особина личности и неких социодемографских карактеристика. Чини се да би истраживања која би укључила варијабле попут нивоа самопоштовања ученика или склоности ка трпљењу или вршењу одређеног типа насиља имала велику важност за васпитну праксу, а даље студије би такође могле да дају одговор на питања улоге саморегулације понашања у процесу социјализације на узрасту виших разреда основне школе. Ограничење спроведеног истраживања огледа се у суженој варијабилности узраста, те су препоруке за будућа истраживања усмерена на обухватање већег узорка ученика, укључујући и ниже разреде основне школе, што би омогућило стицање увида у развојну перспективу односа између особина личности и пола, с једне стране, и склоности узимања одређене улоге у насилној интеракцији са вршњацима, с друге стране.

Литература

- Andreou, E. (2001). Bully/Victim Problems and their Association with Coping Behaviour in Conflictual Peer Interactions among School-age Children. *Educational Psychology*, Vol. 21, No. 1, 59-66.
- Arseneault, L., Bowes, L. & Shakoor, S. (2010). Bullying Victimization in Youths and Mental Health Problems: 'Much Ado about Nothing'? *Psychological Medicine*, Vol. 40, No. 5, 717-729.
- Ball, H. A., Arseneault, L., Taylor, A., Maughan, B., Caspi, A. & Moffitt, T. E. (2008). Genetic and Environmental Influences on Victims, Bullies and Bully-Victims in Childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 1, 104-112.
- Barlett, C. P. & Anderson, C. A. (2012). Direct and Indirect Relations Between the Big 5 Personality Traits and Aggressive and Violent Behavior. *Personality and Individual Differences*, Vol. 52, No. 8, 870-875.
- Baumeister, R. F., Smart, L. & Boden, J. M. (1996). Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem. *Psychological Review*, Vol. 103, No. 1, 5-33.
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J. & Kaukiainen, A. (1992). Do Girls Manipulate and Boys Fight? Developmental Trends in Regard to Direct and Indirect Aggression. *Aggressive Behavior*, Vol. 18, No. 2, 117-127.
- Bollmer, J. M., Harris, M. J. & Milich, R. (2006). Reactions to Bullying and Peer Victimization: Narratives, Physiological Arousal, and Personality. *Journal of Research in Personality*, Vol. 40, No. 5, 803-828.
- Book, A. S., Volk, A. A. & Hosker, A. (2012). Adolescent Bullying and Personality: An Adaptive Approach. *Personality and Individual Differences*, Vol. 52, No. 2, 218-223.
- Busch, V., Laninga-Wijnen, L., van Yperen, T. A., Schrijvers, A. J. P. & De Leeuw, J. R. J. (2015). Bidirectional Longitudinal Associations of Perpetration and Victimization of Peer Bullying with Psychosocial Problems in Adolescents: A Cross-lagged Panel Study. *School Psychology International*, Vol. 36, No. 5, 532-549.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E. & Sadek, S. (2010). Predictors of Bullying and Victimization in Childhood and Adolescence: A Meta-Analytic Investigation. *School Psychology Quarterly*, Vol. 25, No. 2, 65-83.
- Čolović, P., Kodžopeljić, J. i Nikolašević, Ž. (2014). Upitnik PRONA: procena vršnjačkog nasilja kod učenika osnovnih i srednjih škola. *Primenjena psihologija*, god. 7, br. 3-1, 277-296.
- Čolović, P., Kodžopeljić, J., Mitrović, D., Dinić, B. & Smederevac, S. (2015). Roles in Violent Interactions in Early Adolescence: Relations with Personality Traits, Friendship and Gender. *Psihologija*, Vol. 48, No. 2, 119-133.
- de Bruyn, E. H., Cillessen, A. H., & Wissink, I. B. (2010). Associations of Peer Acceptance and Perceived Popularity with Bullying and Victimization in Early Adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, Vol. 30, No. 4, 543-566.
- Dinić, B., Sokolovska, V., Milovanović, I. i Oljača, M. (2014). Oblici i činioci školskog nasilništva i viktimizacije. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, god. 46, br. 2, 399-424.
- Egan, S. K., & Perry, D. G. (1998). Does Low Self-Regard Invite Victimization? *Developmental Psychology*, Vol. 34, No. 2, 299-309.
- Erdley, C. A., Loomis, C. C., Cain, K. M. & Dumas-Hines, F. (1997). Relations among Children's Social Goals, Implicit Personality Theories, and Responses to Social Failure. *Developmental Psychology*, Vol. 33, No. 2, 263-272.

- Ferguson, C. J., Miguel, C. S., Kilburn, J. C., & Sanchez, P. (2007). The Effectiveness of School-Based Anti-Bullying Programs. *Criminal Justice Review*, Vol. 32, No. 4, 401-414.
- Gleason, K. A., Jensen Campbell, L. A. & South Richardson, D. (2004). Agreeableness as a Predictor of Aggression in Adolescence. *Aggressive Behavior*, Vol. 30, No. 1, 43-61.
- Graham, S. & Juvonen, J. (1998). Self-Blame and Peer Victimization in Middle School: An Attributional Analysis. *Developmental Psychology*, Vol. 34, No. 3, 587-599.
- Guetzloe, E. (1999). Violence in Children and Adolescents – A Threat to Public Health and Safety: A Paradigm of Prevention. *Preventing School Failure*, Vol. 44, No. 1, 21-24.
- Hawker, D. S. & Boulton, M. J. (2000). Twenty Years' Research on Peer Victimization and Psychosocial Maladjustment: A Meta-Analytic Review of Cross-Sectional Studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 41, No. 4, 441-455.
- Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization. *Deviant Behavior*, Vol. 29, No. 2, 129-156.
- Hunter, S. C. & Boyle, J. (2002) Perceptions of Control in the Victims of School Bullying: The Importance of Early Intervention. *Educational Research*, Vol. 44, No. 3, 323-336.
- Jensen Campbell, L. A., Adams, R., Perry, D. G., Workman, K. A., Furdella, J. Q. & Egan, S. K. (2002). Agreeableness, Extraversion, and Peer Relations in Early Adolescence: Winning Friends and Deflecting Aggression. *Journal of Research in Personality*, Vol. 36, No. 3, 224-251.
- Jones, L. M., Mitchell, K. J. & Finkelhor, D. (2012). Trends in Youth Internet Victimization: Findings from Three Youth Internet Safety Surveys 2000–2010. *Journal of Adolescent Health*, Vol. 50, No. 2, 179-186.
- Juvonen, J., & Graham, S. (2014). Bullying in Schools: The Power of Bullies and the Plight of Victims. *Annual Review of Psychology*, Vol. 65, No. 1, 159-185.
- Kim, M. J., Catalano, R. F., Haggerty, K. P. & Abbott, R. D. (2011). Bullying at Elementary School and Problem Behaviour in Young Adulthood: A Study of Bullying, Violence and Substance Use from Age 11 to Age 21. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 21, No. 2, 136-144.
- Kodžopeljić, J., Smederevac, S., Mitrović, D., Dinić, B. & Čolović, P. (2014). School Bullying in Adolescence and Personality Traits: A Person-Centered Approach. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 29, No. 4, 736-757.
- Loewenthal, K. M. (2004). *An Introduction to Psychological Tests and Scales, 2nd ed.* Hove: Psychology Press.
- Menesini, E., Nocentini, A. & Camodeca, M. (2013). Morality, Values, Traditional Bullying, and Cyberbullying in Adolescence. *British Journal of Developmental Psychology*, Vol. 31, No. 1, 1-14.
- Moffitt, T. E. (2005). The New Look of Behavioral Genetics in Developmental Psychopathology: Gene-Environment Interplay in Antisocial Behaviors. *Psychological Bulletin*, Vol. 131, No. 4, 533-554.
- Mynard, H. & Joseph, S. (1997). Bully Victim Problems and their Association with Eysenck's Personality Dimensions in 8 to 13 Year-Olds. *British Journal of Educational Psychology*, Vol. 67, No. 1, 51-54.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons Morton, B. & Scheidt, P. (2001). Bullying Behaviors among US Youth: Prevalence and Association with Psychosocial Adjustment. *Jama*, Vol. 285, No. 16, 2094-2100.
- Obradović, B. i Dinić, B. (2010). Osobine ličnosti, pol i starost kao prediktori zdravstveno-rizičnih ponašanja. *Primenjena psihologija*, god., br. 2, 137-153.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do.* Oxford: Blackwell.

- Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger Tas, D. Olweus, R. Catalano & P. Slee (Eds.), *The Nature of School Bullying: A Cross-National Perspective* (pp. 7–27). London: Routledge.
- Olweus, D. (2005). A Useful Evaluation Design and Effects of the Olweus Bullying Prevention Program. *Psychology, Crime & Law*, Vol. 11, No. 4, 389-402.
- Österman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K. J. M., Kaukainen, A., Landau, S. F., Fraczek, S. F. & Caprara, G. V. (1998). Cross-Cultural Evidence of Female Indirect Aggression. *Aggressive Behavior*, Vol. 24, No. 1, 1-8.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i UNICEF. Preuzeto 10. aprila 2017. sa adrese <http://www.unicef.rs/files/nasilje-u-skolamaza-web.pdf>
- Rhee, S. H. & Waldman, I. D. (2002). Genetic and Environmental Influences on Antisocial Behavior: A Meta-Analysis of Twin and Adoption Studies. *Psychological Bulletin*, Vol. 128, No. 3, 490-529.
- Rigby, K. & Johnson, B. (2006). Expressed Readiness of Australian Schoolchildren to Act as Bystanders in Support of Children who are being Bullied. *Educational Psychology*, Vol. 26, No. 3, 425-440.
- Salmivalli, C. (1998). Intelligent, Attractive, Well-Behaving, Unhappy: The Structure of Adolescents' Self-Concept and its Relations to their Social Behavior. *Journal of Research on Adolescence*, Vol. 8, 333-354.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the Peer Group: A Review. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 5, No. 2, 112-120.
- Salmivalli, C. & Nieminen, E. (2002). Proactive and Reactive Aggression among School Bullies, Victims, and Bully-Victims. *Aggressive Behavior*, Vol. 28, No. 1, 30-44.
- Salmivalli, C., Karhunen, J. & Lagerspetz, K. M. (1996). How do the Victims Respond to Bullying? *Aggressive Behavior*, Vol. 22, No. 2, 99-109.
- Salmivalli, C., Kaukainen, A., Kaistaniemi, L. & Lagerspetz, K. M. (1999). Self-Evaluated Self-Esteem, Peer-Evaluated Self-Esteem, and Defensive Egotism as Predictors of Adolescents' Participation in Bullying Situations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 25, No. 10, 1268-1278.
- Salmivalli, C., Lappalainen, M. & Lagerspetz, K. M. (1998). Stability and Change of Behavior in Connection with Bullying in Schools: A Two-Year Follow-up. *Aggressive Behavior*, Vol. 24, No. 3, 205-218.
- Schellenberg, R. (2000). Aggressive Personality: When Does it Develop and Why? *Virginia Counselors Journal*, Vol. 26, 67-77.
- Sentse, M., Kretschmer, T. & Salmivalli, C. (2015). The Longitudinal Interplay between Bullying, Victimization and Social Status: Age-Related and Gender Differences. *Social Development*, Vol. 24, No. 3, 659-677.
- Sharpe, J. P. & Desai, S. (2001). The Revised Neo Personality Inventory and the MMPI-2 Psychopathology Five in the Prediction of Aggression. *Personality and Individual Differences*, Vol. 31, No. 4, 505-518.
- Smederevac, S., Mitrović, D. i Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva primena i interpretacija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Smith, P. K., Madsen, K. C. & Moody, J. C. (1999). What Causes the Age Decline in Reports of being Bullied at School? Towards a Developmental Analysis of Risks of Being Bullied. *Educational Research*, Vol. 41, No. 3, 267-285.
- Solberg, M. E. & Olweus, D. (2003). Prevalence Estimation of Schoolbullying with the Olweus Bully/Victim Questionary. *Aggressive Behavior*, Vol. 29, No. 3, 239-268.

- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics, 6th ed.* Boston: Pearson.
- Tani, F., Greenman, P. S., Schneider, B. H. & Fregoso, M. (2003). Bullying and the Big Five: A Study of Childhood Personality and Participant Role in Bullying Incidents. *School Psychology International*, Vol. 24, No. 2, 131-146.
- Torlak, N. (2016). Figure of Juveniles in the Media Children as Victims and Observers of Violence. *Komunikacije, mediji, kultura*, god. 8, 213-224.
- Tremblay, P. F. & Ewart, L. A. (2005). The Buss and Perry Aggression Questionnaire and its Relations to Values, the Big Five, Provoking Hypothetical Situations, Alcohol Consumption Patterns and Alcohol Expectancies. *Personality and Individual Differences*, Vol. 38, No. 2, 337-346.
- Van der Wal, M. F., De Wit, C. A. & Hirasig, R. A. (2003). Psychosocial Health among Young Victims and Offenders of Direct and Indirect Bullying. *Pediatrics*, Vol. 111, No. 6, 1312-1317.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C. & Ormel, J. (2005). Bullying and Victimization in Elementary Schools: A Comparison of Bullies, Victims, Bully/victims and Uninvolved Preadolescents. *Developmental Psychology*, Vol. 41, No. 4, 672-682.
- Wang, J., Iannotti, R. J. & Nansel, T. R. (2009). School Bullying among Adolescents in the United States: Physical, Verbal, Relational, and Cyber. *Journal of Adolescent Health*, Vol. 45, No. 4, 368-375.
- Watson, H., Rapee, R. & Todorov, N. (2015). Forgiveness Reduces Anger in a School Bullying Context. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 32, No. 11, 1642-1657.
- Zuckerman, M. (1991). *Psychobiology of Personality* (Vol. 10). Cambridge University Press.

Примљено: 30. 04. 2017.
Прихваћено за штампу: 18. 06. 2017.

VIOLENT BEHAVIOR AMONG MIDDLE SCHOOL CHILDREN: THE ROLE OF GENDER AND PERSONALITY TRAITS

Abstract *This paper examines the role of personality traits and gender in violent interaction among middle school children (11-15 age range). The aim of the research presented here was to determine the contribution of personality traits and gender to various aspects of violent interaction, i.e. predisposition towards and exposure to peer violence. The sample consisted of 344 students from 5th to 8th grade, the majority of whom were girls (60.8%). The instruments used in the research were a questionnaire designed to assess violent behavior in primary school children (PRONA) and the Big Five Plus Two inventory (the BF + 2 for children), designed to assess seven basic personality traits in primary school children. The results of a multivariate analysis of covariance suggest that boys tend to perpetrate and be exposed to violent behaviour more than girls, and also that certain personality traits contribute to the manifestation of these constructs. Exposure to violence is determined by low Extraversion, as well as higher levels of Neuroticism and Negative Valence. The traits that contribute most significantly to the tendency towards abusive behaviour are high levels of Aggression and Negative Valence as well as lower levels of Positive Valence. The most effective means of abuse prevention among middle school children is the setting up of prevention programs along with the detection of specific vulnerable groups of students, and the adjustment of these programs to students' personological traits.*

Keywords: *predisposition to violence, exposure to violence, personality traits, gender, middle school children*

НАСИЛЬСТВЕННОЕ ПОВЕДЕНИЕ УЧЕНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ: РОЛЬ ПОЛА И КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ

Резюме *Основное внимание в данной статье уделяется изучению роли личностных качеств и пола в насильственном поведении среди учеников старших классов основной восьмилетней школы. Цель исследования заключается в определении влияния особенностей личности и пола на различные аспекты насильственного взаимодействия: склонности и подверженности насилию сверстников. Исследование проведено на примере 344 учеников V-VIII классов основной школы, причем большее число девочек (60,8%). Инструменты, используемые в исследовании представляют собой анкету, предназначенную для оценки насильственного поведения детей школьного возраста (ПРОНА) и инвентарь Больших пять плюс два (БП + 2 - версия для детей), предназначенный для оценки семи основных аспектов личности у детей школьного возраста. Результаты многовариантного ковариационного анализа показывают, что мальчики более уязвимы и подвержены насилию, чем девочки, что индивидуальные черты личности способствуют проявлению этих конструктов. Подвластность насилию определяется низкой экстраверсией, увеличением невротизма и отрицательной валентностью. Тенденции к насильственному поведению в основном связаны с усилением агрессии и отрицательной валентности, а также с понижением положительной валентности. Наиболее эффективным способом превенции насильственного поведения в школьном возрасте является формирование превентивных программ с выявлением конкретных уязвимых групп учащихся и согласование этих программ с личностными характеристиками учащихся.*

Ключевые слова: *склонность к насилию, подвластность насилию, особенности личности, пол, основная школа*